

Toplumsal Hafızanın Mekânsal Kodları: Bomonti 'de Yer İsimleri

Sezen TÜRKÖĞLU, Zeynep GÜNAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü,
turkoglusezen@gmail.com, gunayz@itu.edu.tr

Özet: Bu araştırmada, toplumsal hafızanın kentsel mekândaki izlerini kentsel toponimler üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamak amaçlanmaktadır. Kentsel mekân toplumun bir ihtiyacı ve toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; toplumsal ilişkilerin, normların ve hatta hafızanın yeniden üretilmesinde etkili olmuştur. Nesnelere, değerler ve deneyimlerin oluşturduğu soyut ve somut kavramların bir toplamı olan kentsel mekân hakim ideolojilere bağlı olarak evrilirken, toplumsal hafıza da kolektif olarak üretilmekte ve mekânda cisimleştirilmektedir. Böylece nesiller boyu aktarılacak sembolleşen kavram ve deneyimler mekânın kendisi ile bütünleşirken, mekânsal öğeler toplumsal hafızanın korunmasında ya da yeniden üretilmesinde önemli araçlardan biri konumuna gelmektedir. Bu araştırmanın odağını oluşturan öğe ise kentsel toponimlerdir. Toplumsal hafızanın inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanılan kentsel toponimler, bir resmi tarih ve hakim ideoloji belgesi olduğu kadar, yerel kültürden referanslar ve deneyimlere göre değişen çağrışımsal anlamlar içermektedir. Bu nedenle kentsel toponimlerin analizi, kentsel mekânları toplumsal süreçlerle birlikte okumaya olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda, araştırmada, hafıza katmanlarının kalıcılığı ve kırılabilirliğinin tartışıldığı, aynı zamanda yeninin de görünür olduğu Bomonti semtinde, toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumları yer isimleri / toponimler üzerinden okunmaktadır. Ortaya konan kentsel kesit, mekânda kodlanan toplumsal hafıza ve resmi tarih anlatısının çift taraflı okuması çerçevesinde tarihi haritalar, resmi belgeler, literatür ve medya taramalarından faydalanılarak irdelenmektedir. Yer isimleri ile değişen tarihsel ve kentsel dinamikler eşzamanlı bir şekilde ele alınarak, yer isimlendirme politikalarının toplumsal ve mekânsal değişim sürecindeki ve dolayısıyla toplumsal hafızanın yeniden üretimindeki araçsal rolü tartışılmaktadır. Kentsel toponiminin toplumsal hafıza ile ilişkisinin ortaya konulması, mekânsal dönüşüm politikalarına yol gösterici olabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel toponimi, toplumsal hafıza, Bomonti, İstanbul.

Giriş

Deneyimleri ve edinimleri mekânsal ve zamansal boyutuyla, gerektiğinde geri çağırılmak üzere, zihinde depolamak olan hafıza bireyin toplumsallaşması ve sosyalleşme sürecinde gerçekleşen iletişim ile canlı kalan bir olgudur ve değişken ilişkiler bağlamında bu günde yeniden kurulmaktadır. Toplumsal hafızaya yönelik kesin bir tanımlama olmamakla birlikte Halbwachs (2016)'a göre birey doğal olarak bir topluma ait olduğundan hafıza da toplumsaldır. Bireysel bir hatırlama eyleminden öte, resmi tarihi ve yerel kültürü içeren bir toplumsal örgütlenme biçimi olan toplumsal hafıza, çoğu zaman manipülasyona

açık olan hatırlama ve unutma arasındaki seçimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır (Connerton,1999; Riceour, 2012; Schudson, 2007).

Sembolik bir mekânsal yönlendirme ögesi olarak kente eklenmenin yanında, hatırlama ve unutma arasındaki seçimlere dâhil olarak toplumsal hafızanın manipülasyonunu ve belirli bir imgenin meşrulaştırılmasını sağlayan yer isimleri, diğer bir deyişle Yunanca ‘topos’ (yer) ve ‘onoma’ (ad) kelime kökeninden gelen toponimler, bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. İsim bilimi anlamındaki onomastik biliminin bir alt dalı olan toponimi çalışmaları yer isimlerinin kökenlerini, anlamlarını, kullanım biçimleri ve tipolojilerini araştırmaktadır. Ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru, araştırmacılar yer isimlerine yönelik klasik sınıflandırmaların ötesine geçerek; yer isimlendirme sürecinin temelini oluşturan eşitsiz güç ilişkilerini inceleyen daha kritik bir perspektife yönelmiştir. Toplumsal hafızanın kurulması ve yönetilmesinde, yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımına yönelik araştırmalar ‘eleştirel toponomi’ çalışmaları altında yürütülmektedir (Alderman, 1996; Azaryahu, 1992; 1996; 1997; Myers, 1996; Yeoh, 1992; Rose-Redwood vd. 2010; Light ve Young, 2014). Güncel eleştirel toponimi çalışmaları, hem yer isminin kendisinin hem de yer isimlendirme uygulamasının politik analizine ve ‘yer’in kültürel üretimine odaklanmaktadır (Rose-Redwood vd. 2010, Azaryahu, 2011).

Yer isimleri, tarihsel olarak önemli olanı ya da kamusal olarak hatırlanmaya uygun olanı tanımlayan bir toplumsal hafıza politikası olarak kullanılmaktadır. Hem tarihsel referanslar hem de mekânsal yönlendirmeler olarak kentsel toponimlerin kapasiteleri kültür, tarih, siyasi gündem ve mekânın bütünleşmesini sağlamaktadır (Azaryahu, 1996). Hakim ideoloji ve iktidarın gücünün kentsel mekânda meşrulaştırılması (Azaryahu, 1996; 1997; Rose-Redwood vd. 2010, Alderman, 2003; 2015), ortak bir ulusal anlatı ve resmi tarih yazımına dahil olarak ulusal kimliklerin inşası (Azaryahu, 1996, Yeoh, 1996, Light ve Young, 2014) ve toplumsal gerçeklik ile algılayışın inşasında (Azaryahu 1996; 1997; Rose-Redwood, 2008) kullanılan yer isimlerinin, hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipüle eden ideolojik bir araca dönüşmesi sürecinin tartışılması gereği ortaya çıkmaktadır. Toponimi çalışmaları çoğunlukla cadde ve sokak isimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, öznesi değişen yirmi birinci yüzyıl kentlerinde, plazalar ya da rezidanslar gibi ikonik mekânların isimleri ile sokak isimlerinin bir arada değerlendirildiği, toplumsal hafıza ve yer isimlerinin ilişkisini daha geniş bir perspektifte yorumlamaya yönelik çalışmalar, özellikle Türkiye literatüründe yetersizdir.

Bu kapsamda, araştırmanın amacı, tanımlanan problematiğe yanıt verecek şekilde, toplumsal hafızanın kentsel mekândaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamaktır. Çalışma alanı olarak seçilen Bomonti semti gerek çok kültürlü yapısı gerekse merkeze yakın konumu nedeniyle on dokuzuncu yüzyıldan günümüze sosyal ve mekânsal olarak eşsüremli okumalara imkân veren; toplumsal hafıza katmanlarının görünürlüğün ve kırılabilirliğinin tartışılabildiği aynı zamanda yeninin de görünür olduğu bir kentsel kesittir. Araştırma kapsamında, yer isimlerinin toplumsal hafızanın süreklilik, kırılabilirlik ve yeni anlamlılık durumlarındaki araçsal rolünün yer isimleri ve yer isimlendirme politikaları üzerinden bir okuması yapılmıştır.

Kentsel metni bütüncül bir şekilde okumaya ve eklemlendiği metnin bütünü içinde değerlendirmeye yol gösteren bir anlam bilimi olan ‘hermeneutik’ yaklaşım benimsenmiştir (Neuman, 2013; Gadamer, 2008). Bomonti kentsel metninin hermeneutik okumasını gerçekleştirmek için, öncelikle karma veri toplama yöntemi kullanılarak kentsel

metin kurgulanmaktadır. Bomonti semtindeki toplumsal yapıya yönelik anlamlar içeren tarihsel metinler olan sokak haritaları (1924 Pervititch haritaları, 1934 Şehir Rehberi ve 1948-1949 Kadastral Haritaları, 1989 İstanbul Şehir Rehberi gibi), ansiklopedik bilgi, otobiyografik yazı, tarihi arşivler gibi belgelerden faydalanılarak kurgulanan kentsel metin otobiyografik yazılar ve altı kişiyle yapılan yapılandırılmamış görüşmelerden elde edilen kentsel kesiti deneyimleyen hikâyeleri ile desteklenmektedir. İkinci aşamada, verilerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılarak, pek çok dinamiği barındıran kentsel metin içerisinden, araştırmada yanıt aranan sorulara yönelik anlamlar, belirli bir sistematik içerisinde tespit edilerek kategorize edilmiştir. Son olarak, kuramsal altyapı ışığında Bomonti kentsel metnine yönelik verilerin eşsüremlili bir şekilde okunması sonucunda, belirlenen tarihsel kırılma noktalarında yer isimlerinin değişimleri toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve: Toplumsal Hafıza ve Yer İsimleri

Felsefe, psikoloji, nöroloji, sosyoloji ve tarih gibi birçok disiplinde ele alınmış olan hafızanın öznesi ve kaynağı birbirini besleyen kuramlar ile farklı şekillerde tanımlanmış; öğrenme, algılama ve imgeleme, seçici unutma, hatırlama, unutmama gibi edinimler çerçevesinde yorumlanmıştır. Hafıza çalışmaları, birey merkezli hatırlama ve unutma süreçlerini incelerken, bireyin siyasal ve toplumsal bir varlık olarak ele alınması kaçınılmaz olmuştur (Bergson, 2007; Halbwachs, 2016; 2017; Nora, 2006, Assman, 2001). Halbwachs (2016), bireylerin içinde bulunduğu toplum ile beraber hatırlayabileceğini, bu bağlamın dışına çıktığında ve ya çevresi değiştiğinde tutarlı bir hatırlamaya sahip olamayacağını söyleyerek, hafıza çalışmalarını tamamen toplum üzerine kurgulamıştır. Modernite ve postmodernite deneyimlerinin getirdiği yapım-yıkımlar nedeniyle geleneksel olanın kaybolması ve geçmişe yönelik ilginin artması, hafıza çalışmalarına ivme kazandırmıştır (Nora, 2006, Neyzi, 2011). Hafızanın, toplumsal olarak ele alınışı, mekân ile olan ilişkisine yeni boyutlar katmaktadır. Mekân, kültürel olan ile zihinsel olanı; toplumsal olanla da tarihsel olanı birbirine bağlamaktadır (Lefebvre, 2014).

Toplumların, kültürlerini ve varlıklarını ispat etme ve sürdürme eğilimleri ile paralel olarak hafızalarını bir mekânda cisimleştirme ve güncelleme eğilimleri vardır (Assman, 2001). Mekânları hafızaların saklama kapları olarak gören Assman (2001)'a göre, insan var olduğundan beri günlük hayatına dâhil ettiği ve kendini gerçekleştirmesine imkân veren nesnelere çevrilidir. Bu nesnelere aslında bir ilişki olduğunu ve sınırladığı mekânlarda deneyimlenerek, toplum için bir hafıza oluşturduğunu belirten Lefebvre (2014, s.67)'e göre “toplumların mekânsal pratiği kendi mekânını yaratır”. Lefebvre (2014)'in ‘toplumsal mekânı’, Tuan (1979) tarafından ‘yer’ olarak kavramsallaştırılan olguyla benzerlikler taşımaktadır. Buna göre yer sadece yeryüzündeki herhangi bir konum değil, dünyayı anlayış ve kavrayış biçimidir (Tuan, 1979). Toplumlar, mekânda anlamlandırdıkları konumlara bağlanarak o konumu yere dönüştürmektedir ve bu anlamlandırma bazen isimlendirmeye gerçekleşmektedir (Lefebvre, 2014). İsimlendirilen mekân, sınırları belirlenmiş olan anlamı ile toplumun diline, kültürüne ve dolayısıyla hafızasına dâhil olarak, ismi aracılığı ile gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu nedenle, mekândaki anlamın taşıyıcısı olan isimler, yani toponimler, yerin hafızası olarak değerlendirilmektedir.

Yer isimleri toplumun mekânda ve mekânla kurduğu ilişkilerin; öznel ve toplumsal deneyimlerin, edinimlerin ya da çağrışımların hafızasıdır. Sembolik bir mekânsal yönlendirme olarak kente dâhil olmanın yanında hatırlama ve unutma arasındaki

seçimleri etkileyerek, belirli bir geçmiş imgenin meşrulaştırılmasını ve doğal olarak kente katılmasını sağlamaktadır (Azaryahu, 1996). Bu kapsamda, eleştirel toponimi çalışmaları, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimleri takip eden yeniden isimlendirmeler ile oldukça yakından ilgilenmiştir (Azaryahu, 1992).

Yer isimlerinin, popüler görüşlere ve sıradan ihtiyaçlara cevap olarak sunulmuş bile olsa, her zaman ideolojik düzenin denetiminde belirlenmesi otoritenin belirgin bir özelliğidir (Palonen, 2008). Ancak, tarihsel ve kültürel birikimin kesintiye uğradığı yirmi birinci yüzyıl kentlerinde, mekândan bağımsız olarak üretilen kavramlar, semboller ve deneyimler; çoğunlukla, doğrudan ekonomik sermaye tarafından şekillendirilmektedir. Bu durumda mekân ile toplumun ilişkisinin içerdiği anlama işaret eden ve toplumsal hafızanın mekânı olan ‘yer’, toplumsal hafızanın manipüle edilmesi ile tarihi olmayan, zamansız ve mekânsız bir yere dönüşmüştür ki buraya yer demek mümkün olmayacağından ‘yer olmayan’, ‘yok mekân’ (Auge, 1997) şeklinde temsiller geliştirilmiştir. Auge (1997)’ye göre, sadece onları hatırlatan ve imgeleyen sözcükler var ise var olabilen bazı yerler vardır. Hilton ya da Starbucks gibi zincir kuruluşlar tanıdık hissini vermek için tasarlanmıştır ancak, tanıdıklığı çağrıştıran anlam ilişkisi yerden ve toplumdan bağımsız olduğundan modern dünyanın aidiyet hissini barındırıyor da olsa yok-yerlerdir. Yirmi birinci yüzyılda kentlere eklenen mekânlar; çevresiyle, toplumun yerelliğiyle ve tarihle sınırlı bağlar kurarak ya da geçmişi tamamen yok sayarak kullanıcıların ve toplumsal yapının geçici olacağı düşüncesiyle yaratılmıştır. Bu bağlamda, artık birbirini gerektiren yapım-yıkımlar mevcut olanı bir referans olarak kabul etmeyerek, kendi anlamıyla ve kendi kimliğiyle eklendiği mekândakileri şekillendirme kaygısı bile gütmez; çünkü hiç bir zaman kalıcılığını garantilemez. Anlamın isimler aracılığıyla resmedilmesi ilişkisi tersine dönerek; bulunduğu coğrafyadan, yerel kültür ve tarihten değil dünyanın farklı bir konumundan bambaşka bir coğrafyadan referans alan yer isimleri kentsel metne eklenmektedir, anlam bireye ve topluma sunulan metinlerle kurulmaktadır. Böylece isimler kendi imgeleri ve anlamları ile kentsel mekâna eklenirken toplumsal hafızanın da manipülasyonuna neden olmaktadır.

Özetle yer isimleri resmi tarihten, yerel kültürden ya da bulunduğu coğrafyadan aldığı referanslar ile mekânı anlamlandırmakta ve toplumsal hafızayı mekâna kodlamaktadır. Ancak yer isimlerinin toplumsal hafızayı korumak ve görünür hale getirmek kadar, manipüle etme ya da gizleme gücü de vardır. Yer isimleri ile mekâna kodlanan anlamların, dolayısıyla toplumsal hafızanın, yok edilmesi ya da çarpıtılmasına yönelik politikaları anıtlştırma, silme/unutturma, kamusal alanın kontrolü, siyasal deklarasyon, yere aidiyet ve sembolik dışlama, iletişimsel ögelere müdahale, eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirme ve imge yaratma şeklinde kategorize etmek mümkündür. Bu kapsamda, toplumsal hafızanın manipülasyonuna yönelik olarak yer isimlendirme politikalarının bir araç olarak kullanılabilme olanakları araştırılmaktadır.

Alan Çalışması: Bomonti ‘de Yer İsimleri

İstanbul ili Şişli ilçesi sınırlarında yer alan Bomonti semti üst ölçekte bir kentsel metnin anlamlı bir parçasıdır ve bütüne eklenildiği süreçleri kırılma noktası olarak görmek mümkündür. Bomonti oldukça merkezi bir konumda olduğundan İstanbul kentsel makro formunun değişiminden doğrudan etkilenmiştir. 1965-2000 yılları arasında Merkezi İş Alanı (MİA) etki alanında kalmıştır. MİA’nın değişimine paralel olarak İstanbul Anadolu’dan yoğun bir şekilde göç almış olup sosyo-ekonomik yapısı da değişmiştir. Kent merkezinin dışındaki bir yerleşim bölgesi iken 1950’li yıllarda İstanbul kent makro

formunun değişmesi ile kentsel merkezinin çeperlerinde sunduğu imkânlar nedeniyle sanayi yatırımlarının, yirminci yüzyılın sonlarına doğru MİA statüsündeki yerleşme, yerel ve uluslararası kâr amaçlı kuruluşların ilgisini çekmiştir. Bomonti Bira Fabrikası'nın Hilton Otel ve Kongre merkezine dönüştürülmesi Bomonti'nin dönüşümündeki başat projelerden birisi olarak öne çıkmaktadır.

Bomonti semtindeki bu çok kültürlü yapıyı ve dönüşümü tarih içinde değişen sokak ve cadde isimlerinden okumak mümkündür. Bölgenin bir üretim merkezinden maddenin ve kavramların tüketildiği bir çekim merkezine ve çok kültürlü bir demografik yapıdan homojen bir yapıya evrilmesi ile gerçekleşen sosyo-mekânsal dönüşümü sürecinde katmanlaşan toplumsal hafızanın kurgulanması, Bomonti Bira Fabrikası'nın kurulması ile başlamaktadır. Semte adını veren Bomonti Bira Fabrikası, 1892 yılında İsviçreli Bomonti Kardeşler tarafından kurulmuştur. Ancak, Bomonti semtindeki sokak isimlerini okuma imkânı veren ilk haritalar 1913-1914 Alman Mavileri haritaları, 1922 Necip Bey Haritaları ve 1924-1925 Pervititch Haritalarıdır (Ölçer, 2014). İstanbul'da yangın sigortacılığının geliştiği dönemde, Pervitich haritaları, 1/5000 ölçeğinden 1/250'ye kadar farklı ölçeklerde hazırlanmıştır. Sokak isimlerinin ve kapı numaralarının belirtildiği Cumhuriyet öncesi dönemdeki yer isimlerini yansıtan en detaylı haritalar olarak ön plana çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde sokak ve cadde isimlerinin yeniden düzenlenmesine yönelik ilk girişimler 1925 yılında başlamış olup tekrar eden isimlerin değiştirilmesi ve isimlerin Türkçeleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler “[...] gayr-ı milli ve gülünç sokak ve cadde isimlerinin [...] ” (Ölçer, 2014, s.40) değiştirilmesine yönelik olup yapılan değişiklikler 1934 İstanbul Şehir Rehberi'ne yansımıştır. Çok kültürlü yapının homojenliğe doğru evrildiği bu dönemdeki isimlendirme uygulamalarında yeni siyasi rejimi ve gündemi mekânda meşrulaştırmaya yönelik anıtaştırma ve ideolojik bir unutturmanın amaçlandığı görülmektedir. Yer isimleri, ulusal kimlik inşası ve hâkim ideolojiyi meşrulaştırmak için ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır.

1950-1990 yılları arasında geçerli olan cadde ve sokak isimlerinin resmi olarak belirlenen anlamları, Şişli Belediyesi'nden sayısal ortamda elde edilen 1948-49 kadastral haritaları üzerinden incelendiğinde ve 1934 haritalarındaki isimler ile karşılaştırıldığında, kent planlarında sanayi bölgesi ilan edilen semte 11 adet yeni sokağın eklendiği görülmektedir. Çoğunlukla eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmeye ya da mekânın imgesini yeniden üretmeyi amaçlayan, yerelden kopuk, nötr ve apolitik isimlendirme uygulamaları ile toplumsal hafızanın kesintiye uğratıldığı gözlenmektedir. Bunun yanında, mevcut ideolojiye karşı bir duruş sergilemeyen, hatta güçlendiren yer isimleri varlığını sürdürmektedir.

Son olarak, 1989 İstanbul Şehir Haritası ile günümüzdeki cadde ve sokak isimleri karşılaştırıldığında ve öznesi değişen kentsel mekâna eklenen yeni metinler belirlendiğinde, 1990'lı yıllardan sonra gerçekleştirilen isim değişikliklerinin oldukça kısıtlı olup, kentsel alana eklenen sokakların isimlerinin yerel kültürden, resmi tarihten ya da çevresel özelliklerden referans almadığı anlaşılmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında nötr ve apolitik sokak ve cadde isimlendirme uygulamaları ile boş bir zemin hazırlanarak, içerikten yoksun bırakılan kentsel alanlara yirmi birinci yüzyılda inşa edilen ikonik yapılar yerel kültürden, tarihten ya da mekândan referans almayan ve yerele yönelik bir anlam üretmeyen imgesel isimler kentsel metne eklenmektedir.

Bomonti’de Yer İsimleri ve Toplumsal Hafıza

Bomonti’deki toplumsal hafıza katmanları ile yer isimlerinin ilişkisine yönelik yapılan detaylı bir okumanın kavramsal çerçeveye katacağı olanaklar üç çerçevede irdelenmektedir: (i) toplumsal hafızanın süreklilik durumları, (ii) toplumsal hafızanın kırılma durumları, (iii) toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumları.

Toplumsal hafızanın süreklilik durumu

Bomonti’de mekânın yerel ve özgün karakterinden ya da gündelik hayata iz bırakan kişilerden referans alan yer isimleri çoğunlukla değişen politik gündemleri tehdit eden ideolojik anlamlar içermediğinden toplumsal hafızanın sürekliliğinin okunmasına imkân sunmaktadır. Süreklilik çerçevesinde toplumların devamlılığı, toplumun üyeleri arasında bir ortaklık, benzer bir bakış açısı var ise mümkündür. Bu yüzden bireylerin bakış açılarını birbirinden farklılaştıracak ve uzlaşmayı zorlaştıracak olan her şeyi unutma eğilimi vardır (Halbwachs, 2016). Kentsel mekânla kurulan ilişkideki anlam, isimler aracılığı ile gelecek nesillere aktarılmaktadır. Başka bir deyişle, isimler toplumun hafızası haline gelmektedir. Toplumsal hafızanın sürekliliğinden bahsetmek için yalnızca bir yer isminin değiştirilmediği ve fiziksel olarak sürekliliğinin korunduğu durumlar ile sınırlı kalmak yetersiz olmaktadır. Bomonti’de sürekliliğini koruyabilen ya da sürekliliği ‘yaratılan’ isimler çerçevesinde toplumsal hafızanın da sürekliliğini temsil eden üç tip isimlendirme uygulaması olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi hakim ideolojinin görünürlüğünü ve meşruiyetini sağlamanın yanında, güçlü bir ulusal kimlik inşası gerçekleştiren isimlerin, yeni bir siyasi dönüşüm olmadığı sürece mevcut politik gündemin kurumsallaştırılmış hafızaları olarak sürekliliklerini korumalarını kapsamaktadır (Abide-i Hürriyet Caddesi, Kazım Orbay Caddesi, Silahşör Caddesi, ve Ergenekon Caddesi). İkincisi güçlü bir yerel aidiyet ve apolitik bir direniş sonucu resmi ismin kullanımının yerelde karşılığını bulamaması sonucu toplumsal hafızanın sürekliliğini koruması (Bomonti Caddesi); üçüncüsü hakim ideolojiye aykırı bir içeriği olmadığından kaldırılması gerekmeyen, mekânsal görünürlüğü caddeden daha az olan sokak ölçeğindeki yer isimleri tespit edilmiştir (Çiftecevizler [Siracevizler] Caddesi, Hanımağa [Hanımefendi] Sokak, Hacı [Koca] Mansur Sokak, Hamam [Hasat] Sokak, İzzetpaşa Sokak, İskenderoğlu Sokak, Sağdıç Sokak, Halepli Şükrü Sokak, Arpa Suyu Sokak gibi).

Toplumsal hafızanın kırılma durumu

İsimlendirme bir geçmiş imgenin hatırlanarak, hatırlama figürüne dönüştürülmesi kadar bir başkasının unutturulmasını da içerdiği için toplumsal hafızanın kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Ancak bir yer isminin anlamı ve sahip olduğu ideolojik unutturmanın ölçeği, konumlandığı sosyo-mekânsal bağlama bağlı olarak büyük farklılık göstermektedir (Alderman, 2003). Bu nedenle, kentsel toponimleri değiştirmenin dışlayıcı boyutları, ancak bir bütün olarak ‘kentsel metin’ ile ilişkili olarak belirginlik kazanmaktadır (Azaryahu 1996). Toplumsal hafızanın kırılma durumu Bomonti’de yer isimleri üzerinden okunduğunda, iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ulus kimliği ve toplumsal gerçekliğin inşası için bir araç olarak kaldırılan yer isimlerinin içerdiği sembolik dışlama ve yerine gelen isme yönelik kurulan yere aidiyet; ikincisi kamusal alanın sembolik kontrolüne yönelik isimlendirmeler ile yer isimlerinin yerelden ve tarihten kopuk bir yaklaşımla değiştirilmesi sonucu kültürel birikimlerin kesintiye uğramasıdır.

1925 ve 1950 yılları arasında yapılan yeniden isimlendirme uygulamaları ile Gürcü Kilisesi Sokak’ın Kazım Orbay Caddesi, Feriköy Ermeni Kilisesi Sokak’ın Feriköy Fırın Sokak, Celal

Bey Sokak'ın Harzemşah Sokak ve Hasop Sokak'ın Perihan Sokak olarak değiştirilmesi birinci durumun belirgin örneklerindedir. Ulus inşa sürecinin bir parçası olan ideolojik bir unutturma politikasını içerdiği gibi kültürel olarak biriken anlamı ve toplumsal hafızayı yok ederek, yeni gelene yönelik bir yere aidiyet ve unutturulana yönelik bir dışlama ile toplumsal olanda yer bulmuştur. Söz konusu sokaklarda gerçekleştirilen yeniden isimlendirme uygulamaları hâkim ideolojiye meydan okuyan durumların meşruiyetini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, hâkim ideolojinin görünürlüğü bir diğerinin ya da eskiden olanın görünmemesi ve unutulmasını sağlayacağından 'ideolojik unutturma' politikası içermektedir.

İkinci durumun en belirgin örnekleri ise Eskercioğlu (Reha Yurdakul) Sokak, Havuzlubahçe (Sağdıç Şendil) Sokak, Kaypak (Sağlam) Sokak ve Tokaloğlu (Oktay Cebeci) Sokak'ta yapılan yeniden isimlendirme uygulamalarıdır. Yeniden isimlendirilen Havuzlu Bahçe (Sadık Şendil) Sokak isimi ideolojilerden soyutlanmış olup; mekâna dair bir betimleme, bir deneyim ve bir 'yer' hissi sunmaktadır. Alanda yapılan gözlem ve görüşmeler sırasında da konut alanlarının arka bahçelerinin havuz olarak kullanımının yaygın olduğu öğrenilmiştir. Ancak, sokak tabelasında Sadık Şendil'in ismi görüldüğünde, burada yaşamış ve belki de sevilen biri olduğuna dair nostaljik bir fikre kapılmadan önce Sadık Şendilin Bomonti'de hiç yaşamadığı, yaşadığı da kimsenin varlığından haberi olmadığını bilmek gerekmektedir. Bu şekilde eski ismin kültürel birikimini göz ardı eden bir yaklaşım ile gerçekleşen yeniden isimlendirme uygulamaları iktidarın kamusal alan üzerinde bir denetim ve güç gösterisine dönüşen isimlendirmelere önektir.

Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu

Bomonti kentsel metninde toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumunu birbirini gerektiren bir yıkım-yapım ilişkisi şeklinde iki yönlü okumak mümkündür. İlk aşamada, 1950'li yıllarda eklenen yeni sokaklar ve yirminci yüzyılın sonlarından günümüze kadar geçen süreçte yeniden isimlendirilen sokaklar ile tarih, yerel kültür ve mekânsal içerikten arındırılmış ve toplumsal hafızanın takibini zorlaştıran bir kentsel alan yaratılmıştır. Bunlar, yeni gelene yer açmak üzere, Bomonti kentsel metninin içini boşaltan, çoğunlukla bir anlam da üretmeyen isimlerdir. İkinci aşama, eşitsiz güç ilişkilerinin belirsizleştirildiği bu içerikten yoksun zemine 'uyarlama anlamlar' ithal etmeyi kapsayan bir süreçtir. Bomonti kentsel metnini kentsel makro formun plan kararları ile değişimi ve ekonomik güçler bağlamında okunması ihtiyacını getirmektedir.

Bomonti'de toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılmasını temsil eden isimlerin yoğunlaştığı iki bölge farklı karakteristikler sergilemektedir. İlk olarak eski Bomonti Bira Fabrikası kuzeyinde kalan ve sanayi bölgesi olarak gelişen alanda sokak isimlerinin iyi niyet, Huzur, Güvenç gibi isimler olması mekânın gerçek anlamda deneyimlenen içeriğiyle uyuşmamakta ve yer isimlerinin arkasında bir olumlama yattığı düşünülmektedir. İkinci bölge ise Bomontiada'nın çeperleri ve güneyinde kalan, sokak yoğunluğu oldukça az olan bölgedir. Merkezi İş Alanı olarak gelişen bölgede, Hekim Sokak, Lavanta Sokak, Nehir Sokak, Ahenk Sokak olarak isimlendirilmiş, sokak hissi vermeyen aralıklar, etrafına konumlu gökdelenler ile ölçeğini kaybetmiştir ve geniş açıklıklarda kurulu plazalar ile otellerin fiziksel sınırlarını tanımlamaktadır.

Toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılması sürecini okumak için Bomonti kentsel metnine yirmi birinci yüzyılda eklenen Hilton Otel ve Kongre Merkezi, Divan Residence, AntHill Residence, Rixos Bomonti, Elysium Fantastic, Elysium Residence ve yapım

sürecinde olan Queen Central Park gibi sembolleri de irdelemek gerekmektedir. Küreselleşen dünyada, üretilen herhangi bir sembol ya da maddenin yer ile ilişki kurma gerekliliği kalmamıştır; aksine küresel olanla ilişki kurması bir avantaja dönüşmüştür. Kültürel temas olarak altı çizilen konu genel bir medyum haline gelmiş olup; ‘öteyle uğraşmak’ bir zorunluluk olarak konuşma dilinin evrensel sözcüklerle istilasına neden olmuştur (Auge, 1997, s.94). Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu, ‘yerel’ olandan çok ‘öteki’ olana referans vererek yersiz/yurtsuz-ya da aslında çok yerli- sembolik bir aidiyet ve tanıdıklık hissi sunmaktadır. Başka bir deyişle, günümüz dünyasında “... insan her zaman kendi evindedir ve artık asla kendi evinde değildir.” (Auge, 1997, s.93).

Bomonti’de yer isimleri aracılığıyla yaratılan mekânsal imgeler, yerel kullanıcı için sadece bir vitrin değeri taşımaktadır ve bu vitrinde sergilenen semboller toplumsal gerçekliği ve algılayışı yeniden üreterek kesintiye uğrattığı toplumsal hafızanın yerine yeni anlamlar yüklemektedir. Bu isimleri mekâna kodlayan isimler, yirmi birinci yüzyıl öncesinde belki yalnızca görsel ve basılı medya aracılığıyla tanıdık olunan sembolleri toplumun sıradan hayatının bir parçası haline getirmekte; günlük hayat içerisinde karşılaşmaları dayatmaktadır ancak bir seyirlik olarak tutmaktadır.

Sonuç

Yer isimlerinin toplumsal hafıza ile ilişkisinin ortaya konulması, mekânsal politikalar ile kentsel planlama ve tasarım pratiğine de yol gösterici olması açısından önem taşımaktadır. Kentsel mekân ve kentliler zamanın getirdiği koşullara adapte olurken, kentle kurulan ilişkilerinin zayıflaması bir politika ve bir tasarım problemidir. Kente yapılan her müdahale, ölçeği ve içeriğine bağlı olarak değişen kapsamlarda mekâna kodlanan toplumsal hafızayı sürdürmekte, kesintiye uğratmakta ya da yeniden anlamlandırmaktadır. Yer isimleri, ortak geçmişe dair kolektif ve bireysel deneyimlerin, resmi tarih ve yerel kültürden referans alan toplumsal hafızanın mekânsal kodları olarak kentsel tasarımın temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda yer isimlendirme politikaları ile toplumsal hafıza ilişkisini kentsel tasarım disiplinine sağlayacağı olanaklar değerlendirilmiştir.

Kentsel mekânda kodlanan toplumsal hafıza, toplumun birbiriyle ve kentle kurduğu ilişkilerde ortaya çıkan anlama işaret etmektedir. Mekânın ve anlamın metalaştırılması ya da hegemonik ideolojik söylemlerin meşrulaştırılmasına yönelik olarak yeniden üretilmesi ile manipüle edilen toplumsal hafızanın kentsel mekândaki görünür kılmak gücü olan tasarımcı, bu gücü farklı sosyo-politik grupların çıkarlarını gözetererek, mekânsal aidiyeti güçlendirecek ve dışlama politikalarına engel olacak tasarım politikaları geliştirmek için kullanılmalıdır. Toplumsal hafızanın korunması ve sürdürülmesi günümüz kentlerinin ekonomik gerçekliğiyle her zaman bağdaşmıyor gibi görünse de kentsel tasarım pratiklerinde, kentsel kimlik, mekânsal aidiyet ve yerel sahiplenme gibi parametrelerin sağlanması için toplumsal hafızanın sürekliliği oldukça önemlidir.

Araştırma alanı olarak ele alınan Bomonti’de görüldüğü gibi, kentsel mekânda ve mekânla üretilen toplumsal hafıza, kentsel dönüşüm projeleri ile inşa edilen yapay imgeler ile çarpıtılmaktadır. Yirmi birinci yüzyıl kentlerinde toplumsal hafızanın sürekliliğinden ziyade değişiminin sürekliliğinin korunduğu görülmektedir. Kentsel mekândan ve toplumsal yapıdan bağımsız olarak üretilen, tarihten ve kültürden kopuk sembol ve kavramlar kentsel mekâna eklenirken küreselleşme ile birlikte gelişen tüketim alışkanlıkları kimlik kurucu olarak değerlendirilen sembol ve kavramların da hızlı tüketimini getirmektedir. Bu nedenle toplumsal hafızanın kendini gerçekleştirilmesi

güçleşmektedir. Yer ile bağlantı eksikliği ve yerin anlamını kaybetmesi, kentsel tasarım pratiklerindeki bir politika problemidir. Toplumsal hafıza ile anlamlandırılmış mekânlar, kent ile kentlinin ilişkisi için önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (A. Tekin. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Alderman, D. (2003). Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr. within the African American Community. *Area*, 35 (2), 163-173.
- Alderman, D. (2015). Naming streets, doing justice? Politics of remembering, forgetting, and finding surrogates for African American slavery heritage. S.Choo (Ed.), *Geographical Names as Cultural Heritage*, 193-228.
- Auge, M. (1997). *Yok-Yer* (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Azaryahu, M. (1992). The purge of Bismarck and Saladin: the renaming of streets in East Berlin and Haifa, a comparative study in culture-planning, *Poetics Today*, 13 (2), 351-367.
- Azaryahu, M. (1996). The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (3), 311-30.
- Azaryahu, M. (1997). German reunification and the politics of street names: The case of East Berlin. *Political Geography*, 6(6), 479-93.
- Azaryahu, M. (2011). The critical turn and beyond: The case of commemorative Street naming, *ACME: An International e-Journal for Critical Geographies*, 10 (1), 28–33.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek* (I. Ergüden Çev.). Ankara: Dost Kitapevi.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gadamer, H.G. (2008). *Hakikat ve yöntem* (H. Arslan ve İ.Yavuzcan, Çev.). İstanbul:Paradigma.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (B. Uçar Çev.). Ankara: Heretik.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*, (B. Barış Çev.). Ankara: Heretik.
- Kayar, A. (1998, 19 Kasım). *Bakımsızlıktan Yıkılacak, Hürriyet Gazetesi İstanbul eki.*
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, (I. Ergüden Çev.). İstanbul: Sel.
- Light, D., Young, D. (2014). Habit, memory, and the persistence of socialist-era street names in post-socialist Bucharest, Romania. *Annals of the Association of American Geographers*, 104 (3), 668-685.
- Neyzi, L. (2011). *Nasıl Hatırlıyoruz?: Türkiye’de Bellek Çalışmaları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Neuman, W.L. (2013). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Pearson education.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları* (M.E. Özcan Çev.). Ankara: Dost.
- Ölçer, E. (2014). *Sokak Şehir Hafıza, Kuyulu’dan Biçki Yurdu’na Osman Nuri Ergin ile Sokak Adları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Palonen, E. (2008). The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal*, 73 (3), 219-230.
- Pinchevski, A., Torgovnik, A. (2002). Signifying passages: the signs of change in Israeli Street names, *SAGE Journals: Media, Culture & Society*, 24 (3), 365-388.